

Kazimierz Denek

Krajoznawstwo i turystyka w edukacji wczesnoszkolnej

Nauczyciel i Szkoła 1 (4), 14-32

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kazimierz DENEK

Krajoznawstwo i turystyka w edukacji wczesnoszkolnej

Do czynników wspomagających aktywność i działalność uczestników edukacji wczesnoszkolnej i zwiększających jakość pracy dydaktyczno-wychowawczej należy krajoznawstwo i turystyka. Dzieje się tak ponieważ te sfery aktywności wyrabiają i wzmacniają u najmłodszego pokolenia zdolność do obserwacji i działalność twórczą. Dotyczy to głównie umiejętności koncentrowania się nie tylko na treściach wybranych przedmiotów nauczania lecz przede wszystkim na tym co jest dla nich wspólne, systematyczności w gromadzeniu materiałów. W drodze aktywności krajoznawczo-turystycznej następuje integracja nauczania i wychowania.

O aktywności tej można powiedzieć, że nie jest ona w przeciwieństwie do wielu lekcji sformalizowana, werbalna, zachowawcza, pamięciowa i mechaniczna, lecz bezpośrednia, naturalna i radosna. Odbywa się w miłej atmosferze jej uczestników, co czyni ją spontaniczną, przyjemną, żywą, samodzielną, interesującą, łatwiejszą. I wcale nie mniej aktywną od konwencjonalnej nauki szkolnej. Tu leży głęboki sens edukacyjnego krajoznawstwa i turystyki, które uczą i wychowują.

Z badań prowadzonych w latach 1975–1997 w Zakładzie Dydaktyki Ogólnej oraz na Podyplomowym Studium Kultury i Turystyki Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu wynika, że krajoznawstwem i turystyką można objąć rozległe płaszczyzny działań z dziećmi i młodzieżą. Służą przyswajaniu i gromadzeniu wielostronnej, zintegrowanej wiedzy o kraju ojczystym: Ma ona też charakter wiedzy konkretnej, której źródłem jest twórcze działanie połączone z uczeniem się przez przeżywanie.¹

¹ J. A. Malinowski, Wczesnoszkolna edukacja krajoznawcza dzieci, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Pedagogika XXI, Toruń 1995.

1. ISTOTA KRAJOZNAWSTWA I TURYSTYKI

Uściślijmy pojęcie krajoznawstwa i turystyki występujące w tytule tego artykułu. Zgodnie z Międzynarodowym Słownikiem Turystycznym wydanym przez Akademię Turystyki w Monte Carlo i Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki (Warszawa 1961) traktujemy krajoznawstwo w sensie „*opisu szczegółowego kraju bądź jego regionu lub jako wszechstronną wiedzę o rodzimym kraju, a w szczególności o swoim regionie*”. Posiada ono głębokie patriotyczne tradycje wykształcone w okresie przeszło 125-letniej swej historii. W ciągu tego okresu rozwinęło ono różne metody i formy działalności. Wszystkim z nich przyświeca szerzenie uczuć patriotycznych i kształtowanie postaw obywatelskich w oparciu o dokładną znajomość ojczystego kraju.

Krajoznawstwo jest dziedziną wiedzy, związaną z poznawaniem kraju. Obejmuje ona m.in. takie dyscypliny naukowe, jak: archeologia, ekonomia, etnografia, geografia, historia, język ojczysty, pedagogika, socjologia, statystyka, religia, sztuka. Wiedzę tę osiąga się w czasie różnych form ruchu krajoznawczo-turystycznego z wycieczkami na czele. Wiedzę uzupełnia się lekturą. Jeśli poznawanie to ma nowatorski charakter, wnoszący do określonej wiedzy nowe spostrzeżenia, wówczas krajoznawstwo wkracza do nauki w sensie pomnażania jej dorobku. W tym miejscu warto przypomnieć, że naukę jako działalność ludzi, mającą na celu obiektywne i adekwatne poznawanie rzeczywistości można rozpatrywać w sensie: **dydaktycznym** – czynności uczenia się lub nauki; **instytucjonalnym** – dyscyplinę wykładaną w szkołach lub uprawianą w instytucjach naukowych jako odrębną specjalność; **funkcjonalnym** – całokształt czynności badawczych, prowadzących do kształtowania i rozwijania nauki w sensie treściowym; **historyczno-socjologicznym** – dziedzinę obejmującą całokształt działalności poznawczej uprawianej przez uczonych, wytwory tej działalności (systemy wiedzy), jej narzędzia i środki oraz instytucje społeczne, powołane do prowadzenia naukowych badań. Zdaniem **K. R. Mazurskiego** krajoznawstwo w sensie dydaktycznym można określić mianem nauki, gdyż uczy ono znajomości i pojmowania całokształtu określonego regionu. Skoro krajoznawstwa się uczy to stanowi ono naukę także w aspekcie instytucjonalnym. Zajęcia z tego zakresu są prowadzone przez uniwersytety w Poznaniu i Wrocławiu oraz AWF w Krakowie, Poznaniu i Wrocławiu.² Naukowości krajoznawstwa można też doszukać się również w aspekcie funkcjonalnym. Jest to zrozumiałe skoro pamiętamy, że krajoznawstwo wytycza nowe pola i perspektywy badawcze, podsumowuje i analizuje dorobek danej dyscypliny wiedzy, nadając jej często humanistyczny sens. Już to wystarczy, by podnieść krajoznawstwo do partnera nauki jako zbioru poszczególnych dyscyplin badawczych.³

² K. R. Mazurski, Dorobek naukowy dolnośląskiego krajoznawstwa [W:] Naukowcy krajoznawstwu, Warszawa 1979; K. R. Mazurski, Krajoznawstwo na Uniwersytecie, „Gościniec” 1976, nr 9.

³ R. Harajda, P. Kulczka (red.), Nauka a krajoznawstwo, Zielona Góra 1989.

Jakkolwiek krajoznawstwo w sensie dydaktycznym, instytucjonalnym i problematyki zainteresowań ma ścisły związek z nauką, nie pretenduje ono do tej roli. Nie dysponuje ono tylko sobie właściwymi celami poznawczo-praktycznymi, problemami badawczymi i metodami ich rozwiązywania. Krajoznawstwo ze względu na swój interdyscyplinarny charakter stanowi dziedzinę wiedzy zorientowanej na systemowe poznanie kraju. Sens nowoczesnego krajoznawstwa można zawrzeć w zdaniu „*Znać swój kraj i ludzi w dynamice dziejów, w rozmachu przyrody i twórczości człowieka*”.⁴

Krajoznawstwo posługuje się metodami stosowanymi w edukacji i naukach o niej. Opierają się one na bezpośredniej obserwacji i osobistych przeżyciach. To krajoznawca poznaje kraj „*nie tylko rozumem, miarą i liczbą, lecz wzruszeniem i zachwytem, zdziwieniem i radością: smutkiem i oburzeniem*”.⁵

Zasadniczą treścią krajoznawstwa jest poznanie: zespołów zjawisk zachodzących w najbliższym otoczeniu, regionie i kraju. Nie oznacza ono encyklopedycznego gromadzenia wiadomości lecz wyraża dążenie do wydobycia spośród wielu zjawisk tylko tych faktów, które decydują o przeobrażeniach kraju i jego rozwoju. Systematyczne gromadzenie wiadomości, zdobywanych przez autopsję, zbieranie dokumentacji dotyczących terenu, prowadzi do coraz bardziej pogłębionego jego poznawania

Współczesne krajoznawstwo – w znaczeniu poznawania ojczyzestego kraju w aspekcie różnych dziedzin wiedzy – zgodnie z tradycją ma służyć: utrzymaniu ciągłości kultury, kształtowaniu tożsamości, miłości do ziemi ojców, wyrabianiu cech osobowości na miarę wyzwania współczesnych czasów. Jednocześnie nie rezygnuje z przygotowania do życia poprzez wprowadzenie kolejnych pokoleń Polaków, w obiektywny, uniwersalny, według filozofii wychowania UNESCO świat wartości.⁶

Nie chodzi bynajmniej o głoszenie nowego krajoznawstwa. Ważne jest by przekazywać je takim jakie ono było w umysłach jego twórców. Ale trzeba to uczynić w sposób by było ono osadzone w współczesnym życiu dzieci, młodzieży i dorosłych i odpowiadało ich potrzebom, stawało się dla nich nowym, świeżym orędziem, było iskrą zapalającą, wydarzeniem, które pozwala odkrywać wymiar sensu zwrotu „*Poznaj swój kraj, Ojczyźnie służ*” Urasta ono do czegoś znacznie większego niż tylko dopełnienie wiedzy z przedmiotów szkolnych. Staje się swoistą filozofią myślenia i stylem życia.

Turystyka stanowi całokształt zjawisk związanych z podróżą i pobytem w jakiejś miejscowości osób przyjezdnych, jeżeli nie wynika on z motywu osiedlenia się i przez to nie wiąże się z jakąkolwiek działalnością zarobkową. W istocie tury-

⁴ Wł. Krygowski, *Góry i doliny po mojemu*, Kraków 1977.

⁵ G. Wuttke, *O krajoznawstwie w szkole*, /W:/ S. Rodkiewicz (rod.): *Nauczyciel krajoznawca na Mazowszu*, Warszawa 1960. t. 1-2.

⁶ *Bliskie i dalekie cele wychowania*. Warszawa 1987.

styki tkwi ruch przemieszczania się. Stąd przez turystykę rozumie się ogół zjawisk związanych z czasową zmianą środowiska, wynikającą z motywów poznawczych, rekreacyjnych lub turystycznych, dokonywanym w czasie wolnym od nauki i pracy.

Siłą napędową turystyki jest ciekawość otaczającego świata, poznanie kraju, ludzi i ich dokonań, sposobu życia, rozrywek, kierunków i treści myślenia. Treścią tej siły napędowej jest potrzeba czynnego wypoczynku w ruchu, przeżywanego w kontakcie z pięknem przyrody. Źródłem turystyki jest niezaspokojona ciekawość świata, która wiedzie nas w najtajniejsze zakątki ojczyzny, odkrywa obrazy przeszłości, teraźniejszości, nie zatrzymuje się na dniu dzisiejszym, lecz zadaje sobie pytanie, co czynić aby mądrze wiazać przeszłość z przyszłością, nie zatrzymując czasu, zatrzymać najcenniejsze wartości tworzące dorobek naszej kultury.⁷ Znaczne zapotrzebowanie na turystykę stwarzają warunki egzystencji na obszarach coraz intensywniej zurbanizowanych, dotkniętych różnego rodzaju zanieczyszczeniami powietrza, wody, hałasem i tempem życia. Warunki te wywołują coraz większą ucieczkę dzieci, młodzieży i dorosłych w czasie wolnym od nauki i pracy zawodowej na łono przyrody do odmiennych środowisk ludzkich w celu regeneracji sił fizycznych i psychicznych. W tym naturalnym procesie tkwi istota współczesnego ruchu turystycznego.

Turystyka jako zjawisko społeczne jest więc funkcją takich czynników, jak: warunki geograficzne, stosunki demograficzne, czas wolny od nauki i pracy zawodowej, stan uprzemysłowienia i urbanizacji kraju, poziom komunikacji oraz polityka socjalna państwa. Intensywność turystyki zależy od tendencji rozwojowych tych przesłanek.

Terminy krajoznawstwo i turystyka nie są tożsame. Stanowisko to nie jest równoznaczne z twierdzeniem, że są to „*dwa różne pojęcia mieszczące się w dwu odmiennych płaszczyznach, zarówno treściowych jak i formalnych. Obydwie te nazwy określają wartości odrębne, niekiedy tylko zazębiające się w pracy lub wzajem współdziałające*”.⁸ Gdyby tak było nie wymieniano by interesujących nas terminów równocześnie. Tymczasem często się mówi ruch krajoznawczo-turystyczny. Dwuczłonowość nazwy podkreśla równorzędność obu elementów. Uprawianie krajoznawstwa bez kontaktu z terenem, jak i pozbawienie turystyki treści krajoznawczych jest stratą okazji, niepełnym wykorzystaniem możliwości, jakie stwarza ta forma działania.

Z terminami krajoznawstwa i turystyki wiąże się pojęcie zajęć krajoznawczo-turystycznych w edukacji wczesnoszkolnej. Oznacza ono społeczne zjawisko realizacji przez najmłodszych uczniów indywidualnych chęci odpoczynku i poznawania własnego kraju w aspekcie przeszłości, teraźniejszości i zamierzeń na przy-

⁷ Wł. Krygowski, *Góry i doliny po mojemu*, Kraków 1977.

⁸ J. Kaczmarek, *Kiedy umrze krajoznawstwo?*, „Biuletyn Informacyjny, GKKFiT”, 1973, nr 1.

szość. Zasadniczym celem tego ruchu jest poznawanie ojczystego kraju (krajoznawstwo), a turystyka stanowi środek do osiągnięcia tego celu. Stąd nie można zgodzić się z opinią, że „krajoznawstwo stanowi wyższą formę turystyki”.⁹ W czasie zajęć krajoznawczo-turystycznych najłatwiej dostrzec konieczność symbiozy krajoznawstwa i turystyki jako dziedzin wzajemnie się uzupełniających i nierozłącznie ze sobą związanych. Na związek ten zwraca uwagę **W. Okoń** stwierdzając, że „krajoznawstwo zbliża się do turystyki, lecz obejmuje znacznie szersze zadania poznawcze, a niekiedy naukowe”¹⁰. Krajoznawstwo i turystyka istnieją obok siebie, jak dwie asymptoty. Ciągłe się zbliżają do siebie, ale nigdy nie spotykają się.

2. KRAJOZNAWSTWO I TURYSTYKA W KONTEKŚCIE NARASTANIA WOLNEGO CZASU

Krajoznawstwo i turystyka spełniają istotne zadania na odcinku wielostronnego rozwoju osobowości dzieci, młodzieży i dorosłych. Rangę krajoznawstwa i turystyki jako form zaspokojenia potrzeb wynikających z narastania czasu wolnego od nauki i pracy najszerszych rzesz społeczeństwa wyznacza ich społeczny zasięg. Będzie on stale przybierał na rozmiarach. Istotną rolę odgrywają w tym procesie wyraźne postępy medycyny. Dzięki nim wydłuża się przeciętne trwanie życia. Narastanie czasu wolnego jest konsekwencją rozwoju współczesnej nauki oraz postępu technicznego i ekonomicznego. Przyczyniają się one do skracania czasu nauki i produkcji, a więc i dnia pracy. Powoduje to wydłużenie się czasu wolnego od nauki szkolnej i pracy wśród licznych rzesz społeczeństwa. O powiększaniu się czasu wolnego świadczą również obserwacje rynku pracy, wykazujące przesuwanie się wwyż wieku produkcyjnego. Bez przesady można więc powiedzieć, że stoimy w przededniu okresu „przedłużonej młodości”. Skłania to pedagogów, socjologów i polityków społecznych do zwrócenia baczniejszej uwagi na humanizację życia ludzkiego, a zwłaszcza polepszania jego jakości. Do podstawowych czynników określających jakość życia należą rozmiary i sposób wykorzystywania czasu wolnego. Z tego względu problematyka ta znalazła się w centrum zainteresowania władz państwowych, związkowych i oświatowych, Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki, Związku Harcerstwa Polskiego, Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego i Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych. Zainteresowanie to wzrosło po wkroczeniu naszego kraju w powszechną reformę czasu pracy. Już dziś dysponujemy w roku ponad 100 dniami wolnymi od obowiązkowych zajęć (52. niedziele, 10 dni świąt, 26 dni urlopu i od 24 do 48 wolnych sobót). Młodzież szkolna i studencka dysponuje odpowiednio 120 i 140 dniami wolnymi od nauki. Fakt ten podkreśla konieczność i znaczenie społeczne zapew-

⁹ J. Pólturzycki, *Ucz się sam*, Warszawa 1967.

¹⁰ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa 1996.

niania przez władze szkolne, organizacje młodzieżowe, związki zawodowe, zakłady pracy jak najbardziej korzystnych warunków aktywnego wypoczynku młodzieży, poprawy i hartowania ich stanu zdrowia, wzmacniania sprawności fizycznej w różnych formach krajoznawstwa i turystyki.

Wolne soboty w Polsce stają się trwałym elementem rytmu życia. Z przeprowadzonych przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych sondaży o sposobie spędzania dodatkowych dni wolnych od pracy przez załogi wynika, że realizowane wzory spędzania czasu wolnego są, zwłaszcza w populacji o niższym poziomie wykształcenia, mało zróżnicowane i w przeważającej części przypadków sprowadzają się do najprostszych form wypoczynku. Dysponowanie czasem wolnym z niemożliwością wypełnienia go w sposób atrakcyjny lub brakiem ukształtowanych nawyków w tym kierunku doprowadza do nudy, frustracji, pomnaża zniechęcenia, ucieczki w świat wartości pozornych. Jak powiedział O. Wilde, „*najtrudniejszą rzeczą jest nic nie robić*”. Słuszność tego paradoksu potwierdzały dramaty mieszkańców byłych hoteli robotniczych, którzy zostali wyrwani z rodzinnych wiejskich społeczności i pozostawieni wobec problemu organizacji i wypełnienia czasu po pracy. Nie wiele lepiej przedstawia się organizacja i spędzanie wolnego czasu wśród dzieci i młodzieży.

Po wprowadzeniu w naszym kraju pięciodniowego tygodnia pracy problemy właściwego wykorzystania czasu wolnego stały się coraz ostrzejsze. Rośnie ich ranga społeczna. Już w szkole na szczeblu nauczania propedeutycznego trzeba kształcić przyszłe załogi przedsiębiorstw umiejętności korzystania z wolnego czasu.

Kiedy czas wolny był dobrem pojedynczym i realne możliwości jego spędzenia sprowadziły się do kilku stereotypowych form, postulat kształcenia w tym zakresie brzmiał naiwnie. Od momentu, gdy czas wolny stał się dobrem masowym i w takiej samej skali stają się dostępne zróżnicowane formy jego spędzenia, to wówczas kształcenie umiejętności korzystania z czasu wolnego urasta do problemu społecznej konieczności. Przygotowanie załóg przedsiębiorstw w zakresie spędzania czasu wolnego służącego wielostronnemu rozwojowi osobowości trzeba rozpocząć od edukacji wczesnoszkolnej. Nowoczesna szkoła mając na celu jak najlepsze przygotowanie swych absolwentów do życia, zakłada, a przynajmniej powinna stawiać na równi przygotowanie do pracy, jak i do spędzania wolnego czasu. Stąd edukacja wczesnoszkolna kieruje swe zainteresowania w dużym stopniu na sferę wolnego czasu. Uwzględnia obok nauczania pod kątem pracy i zawodu kształcenie ustawiczne, bezinteresowne dla tych, którzy w przyszłości będą pogłębiać i rozszerzać swoje zainteresowania poznawcze, kulturalno-oświatowe, a nie związane z pracą zawodową. Zadaniem edukacji permanentnej w sferze wolnego czasu jako zjawisk społeczno-oświatowych jest wyrobienie zrozumienia i silnej motywacji do stałego doskonalenia swych kwalifikacji, podejmowania ciągłej pracy nad sobą w drodze samokształcenia. Odnosi się to szczególnie do pedagogów. Poważna rola w samokształceniu nauczycieli przypada krajoznawstwu i turystyce.

Problematyki krajoznawstwa i turystyki nie można odizolować od kontekstu. Jest nim system edukacji. Krajoznawstwo i turystyka stanowią jego integralne

komponenty. Oznacza to możliwość rozpatrywania problemów krajoznawstwa i turystyki w sposób kompleksowy z uwzględnieniem przemian, które dokonują się w systemie edukacji narodowej. Poczynaniami tym przyświeca cel stworzenia takiego systemu edukacji narodowej, który zapewni wykształcenie człowieka „kompletnego”. Jest to ideał wielu filozofów i pedagogów. W perspektywie tych przedsięwzięć przewiduje się, że krajoznawstwo i turystyce przypadnie w udziale do odegrania o wiele większa rola niż to było w systemach kształcenia nadających uprzywilejowane miejsce aspektom poznawczym treści edukacji wczesnoszkolnej i sprawom przekazywania wiedzy w gotowej postaci. Jeżeli oświata ta ma nauczyć nie tylko „jak być, ale także jak żyć”, to wielostronny rozwój najmłodszego ucznia, jego radości z działania zgodnego z możliwościami, które stwarza wolny czas oraz z potrzebami i wymaganiami środowiska naturalnego staje się zasadniczym imperatywem zamierzeń edukacji wczesnoszkolnej.

3. HUMANISTYCZNY WYMIAR KRAJOZNAWSTWA I TURYSTYKI

Krajoznawstwo i turystyka kryją w sobie liczne aspekty filozoficzne i humanistyczne. Dzieje się tak dlatego ponieważ zorientowane są one na realizację wartości. Najważniejsze z nich ogniskują się wokół prawdy, dobra i piękna. Każda z tych wartości uszlachetnia poszczególne strony osobowości. Prawda doskonali intelekt, a dobro i piękno odpowiednio wolę i uczucia. Poza wspomnianą triadą przyświecają im takie wartości, jak: humanizm, zdrowie, demokracja, miłość, solidarność, godność, uczciwość i prawa człowieka, dobra wspólne, praca, honor, wolność, patriotyzm, pluralizm, wiara, mądrość, odwaga, gospodarność, przedsiębiorczość, rozsądek, sprawiedliwość, sumienność, rzetelność, pokój. W edukacji i kulturze, istotne są także takie wartości, jak: odpowiedzialność, uznanie i przestrzeganie tolerancji, poszanowanie odmiennych opinii, miłość bliźniego, przeciwstawienie się egoizmowi i konsumpcyjnemu stosunkowi do życia, niezależność działania, otwartość na różne kultury i rasy.¹¹

Humanistyczne walory krajoznawstwa i turystyki przejawiają się w wypełnianiu przez nie licznych funkcji, zwłaszcza: poznawczej, estetycznej, zdrowotnej, resocjalizacyjnej i hedonistycznej.¹²

Krajoznawstwo i turystyka wzmacniają i rozwijają wśród uczestników edukacji wczesnoszkolnej takie cechy, jak: ciekawość, żądza wiedzy, fantazja, radość z przyrody, przygody i zabawy, otwartość, chęć eksperymentowania, humor, encr-gia, gotowość przyjmowania nowych idei, poczucie godności, wola uczenia się

¹¹ K. Denck, Wartości i cele edukacji szkolnej, Poznań–Toruń 1994.

¹² K. Denck, Krajoznawstwo i turystyka w edukacji szkolnej okresu przemian oraz ich filozoficzne i humanistyczne aspekty, [W:] B. Andrzejewski, E. Gawlak-Kica (red.), Humanistyka i kultura fizyczna, Poznań 1995.

oraz potrzeba i gotowość miłowania innych. Uczestnicy różnych form aktywności krajoznawczo-turystycznej równocześnie zdobywają wiedzę o stanach rzeczy, zjawiskach, wydarzeniach, procesach i zależnościach, przeżywają i oceniają je. W rezultacie przeżyć emocjonalnych i ocen przyjmują określone postawy wobec napotykanego zjawiska typu „do, od ponad” i uzyskują informacje o skutkach działań. Na podstawie otrzymanej wiedzy i dokonanej oceny modyfikują swoje zachowania, realizują ponownie otrzymane informacje, porządkują zjawiska, obiekty, sposoby i skutki działania na „szlakach ocen” (dobry – zły; przydatny – nieprzydatny; przyjemny – nieprzyjemny itp.) i klasyfikują je przypisując im określone wartości, wiążą weryfikują i przekształcają reprezentację otaczającej rzeczywistości (historycznej, przyrodniczej, społecznej i symbolicznej). Ponadto odkrywają, stosują i sprawdzają reguły rządzące abstrakcyjnymi zależnościami, często ledwo uchwytnymi w procesie percepcji na lekcjach.¹³

Przedstawione następstwa interakcji uczestników zajęć krajoznawczo-turystycznych dadzą się sprowadzić do takich działań, jak: rozumienie, ocenianie i przekształcanie. Każde z nich w większym lub mniejszym stopniu ingeruje w poszczególne sfery psychiki dziecka. Poznanie i rozumienie związane jest głównie z intelektem. Towarzyszą im także nastroje intelektualne, podświadome dążenia, irracjonalne przeczucia, intuicje i olśnienia. Emocjonalno-intuicyjny poziom odbioru rzeczywistości jest podstawą działań związanych z procesami wartościowania. Nie są one przeciwieństwem poznawczego przeżywania świata, lecz jedną ze stron tego procesu, konstytutywnym elementem rozumienia, krytyki i refleksji.

Współwystępowanie rozumu i uczuć nie zawsze oznacza harmonię. Zdarza się, że uczeń klasy początkowej przyswaja wiedzę na poziomie intelektualnym a odrzuca w sferze emocjonalnej (**dysonans poznawczy**). Proces poznawczy, który nie uwzględnia i nie zna mechanizmów powstawania świadomości aksjologicznej nie nauczy młodego człowieka radzenia sobie w sytuacjach tego typu. W języku komunikacji społecznej występują sądy: orzekające, oceniające, normujące, zakazujące i nakazujące. Tylko zdania opisowe są obojętne emocjonalnie i nie mają siły sprawczej, regulującej ludzkie zachowanie. Pozostałe rodzaje wypowiedzi obligują ucznia klasy początkowej do konkretnego postępowania i określonego ustosunkowania się do otaczającej rzeczywistości. W procesie kształcenia zjawiska oceniania i wartościowania zajmują znacznie więcej miejsca niż skłonni jesteśmy im przyznać.

Łatwo dostrzec, że znaczenie krajoznawstwa i turystyki w systemie dydaktyczno-wychowawczym na szczeblu edukacji wczesnoszkolnej wynika z ich humanistycznych walorów. Ponadto akcentuje je jedna z ich prawdziwości. Przybrała ona nazwę **ogólnopedagogicznej zasady wszechstronnego wykorzystania**

¹³ J. Koziolcecki, *Koncepcja transgresyjna człowieka*, Warszawa 1987.

wiedzy z zakresu krajoznawstwa i turystyki w procesie kształcenia. Zasadę tę uzupełnia tzw. **podejście krajoznawczo-turystyczne do nauczania i wychowania**. Wyraża ono konkretyzację, uszczegółowienie i potwierdzenie poznanych na lekcjach: faktów, zjawisk, wydarzeń i procesów w bezpośrednim kontekście z rzeczywistością, wszędzie gdzie to jest możliwe i celowe. Podejście krajoznawczo-turystyczne do procesu kształcenia na szczeblu propedeutycznym ułatwia dzieciom zdobywanie wiedzy w drodze poznania zmysłowego i empirycznego.¹⁴

4. KSZTAŁTOWANIE POSTAW UCZNIÓW EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ I ZASPOKAJANIE ICH POTRZEB JAKO REZULTAT LEKCJI POZA ŁAWKĄ SZKOLNĄ

Krajoznawstwo i turystyka stwarzają wszelkie warunki do kształtowania postaw i zaspokajania potrzeb uczestników edukacji wczesnoszkolnej. Postawy są stałymi składnikami osobowości. Odnoszą się one do wartości, które wynikają ze stosunku do świata, idei humanistycznych, osób, rzeczy, wytworów umysłu, serca i rąk.¹⁵

W działalności dydaktyczno-wychowawczej prowadzonej w aspekcie krajoznawstwa i turystyki kształtują się u ich uczestników wszystkie z wymienionych rodzajów postaw. Dominują z nich te, które odnoszą się do przyrody i kultury. Jest to oczywiste, ponieważ terenem penetracji krajoznawczo-turystycznej jest najczęściej otwarta przestrzeń pól, łąk, gór, wód i lasów.

Podczas edukacji wczesnoszkolnej prowadzonej w formie krajoznawstwa i turystyki jej uczestnicy wchodzą w interakcję z otoczeniem zaspokajając potrzeby: fizjologiczne, bezpieczeństwa, przynależności i miłości, szacunku, samourzeczywistnienia, pragnienia wiedzy i rozumienia, estetyczne, twórczości.¹⁶ Wiele z nich należy do potrzeb humanistycznych. Ujmuje się je w kategoriach czynienia dobra, docierania do prawdy, przeżywania piękna. Zatem krajoznawstwo i turystyka spełniają istotne zadania na odcinku zaspokajania różnorodnych potrzeb młodego pokolenia. Na czoło ich wysuwa się zaspokajanie dociekliwości poznawczej dzieci. Stanowi ona podstawę ich samodzielności. Wyraża się umiejętnością:

1. obserwowania, analizowania i oceniania zjawisk przyrodniczych i społecznych;
2. porównywania i dostrzegania wspólnych cech oraz różnic w przedmiotach, zjawiskach i sytuacjach;
3. dostrzegania najważniejszych części w całości;

¹⁴ K. Denck, Znaczenie krajoznawstwa w edukacji szkolnej, [W:] T. Lewowicki (red.): W kręgu teorii i praktyki kształcenia wielostronnego, Warszawa 1994.

¹⁵ K. Denck, Wycieczki we współczesnej szkole, Poznań 1997.

¹⁶ A. H. Maslow, Motywacja i osobowość, Warszawa 1990.

4. dostrzegania wewnętrznych związków zachodzących między zjawiskami i przedmiotami;
5. krytycznej analizy i wnioskowania;
6. udowadniania i konkretyzowania twierdzeń ogólnych;
7. odróżniania cech pierwszorzędnych od drugorzędnych;
8. opanowania określonych nawyków w posługiwaniu się wiadomościami i umiejętnościami.

Potrzebę odkrywania rzeczywistości społecznej, kulturowej, historycznej bądź przyrodniczej, interesujących dzieci osobliwości zjawisk, cech zależności i prawdziwości określa się **dociekliwością poznawczą**. Polega ona na możliwości bezpośredniego zetknięcia się z otaczającą rzeczywistością. Poznawanie to nie może sprowadzać się do okazjonalnego oglądu. Trzeba dążyć, aby przybierało ono charakter obserwacji świadomej i celowej, ukierunkowanej zaciekawieniami, zainteresowaniami, zamiłowaniem oraz aspiracjami dzieci. Służy temu przygotowanie ich do zbierania podczas zajęć krajoznawczo-turystycznych interesujących materiałów, przeprowadzanie wywiadów, szukanie informacji o faktach, zjawiskach i procesach. W tej sytuacji kształtowanie dociekliwości poznawczej dzieci staje się naczelnym zadaniem wychowania na zajęciach krajoznawczo-turystycznych.

Są wszelkie podstawy, aby uważać, że krajoznawstwo i turystyka czynią zadość postulatowi „*bezpośredniego poznawania świata*”, koncepcji nauczania otwartego. Jej teoretyczną podstawę stanowi teza, sformułowana przez rzecznika psychologii genetycznej **J. Piageta**. Zwraca się w niej uwagę, że punktem wyjścia w uczeniu się jest bezpośredni kontakt z rzeczywistością i współdziałanie z rówieśnikami. Stąd istnieje potrzeba umożliwienia uczniom klas początkowych bezpośredniego i zarazem szerokiego kontaktu z rzeczywistością jako niezbędnego punktu wyjścia do racjonalnego tworzenia pojęć, sądów i uogólnień. Działalność poznawcza uczniów warunkuje ich rozwój umysłowy, afektywny i psychomotoryczny.¹⁷

Do metod, które kształtują pasję poznawcze młodych uczestników procesu kształcenia w formie zajęć krajoznawczo-turystycznych należą: **ukazywanie problemów** (poznawanie własnego środowiska, kraju przez pryzmat zagadnień gospodarczych, demograficznych, historycznych, kulturowych, przyrodniczych, ekologicznych); **informowanie ich o obiektach** (w kategoriach znaczenia, niezwykłości, osobliwości, dawności, nowoczesności); **rozmowy indywidualne** mające na celu udzielenie pomocy dzieciom w dogłębnym poznawaniu interesujących faktów, zjawisk i procesów.¹⁸

Edukacja wczesnoszkolna realizowana w ramach krajoznawstwa i turystyki **służy zaspokojeniu potrzeb**: regeneracji sił w dobrych warunkach klimatycznych,

¹⁷ G. D. Fenstermacher, J. F. Soltis: *Approaches to Teaching*, London 1992.

¹⁸ L. Turos: *Turystyka i edukacja*, Warszawa 1996.

przebywania w świetle słonecznym; ciszy; wypoczynku fizycznego; kontaktu z zielenią i przyrodą; zmiany otoczenia na środowisko przyrodnicze, optymalne dla regeneracji; zharmonizowania się z życiem biologicznym przyrody. Wymienione **potrzeby o charakterze biologicznym** wywołane są kolejno przez: zmęczenie złymi warunkami klimatycznymi w miejscu zamieszkania; utrudzenie wrażeniami wizualnymi i niewłaściwego oświetlenia dziennego i słonecznego; hałas i zaburzenia w układzie nerwowym; degenerację biotypu miejskiego, kurczenie się terenów zielonych. Sprzyjają one też realizacji **potrzeb psychicznych**. Odnosi się to do organizowania wypoczynku w ciszy; zmiany środowiska przestrzennego i społecznego; odprężenia psychicznego; nawiązania i kultywowania nowego typu stosunków społecznych. Ponadto w grę wchodzi posiadanie możliwości tworzenia sytuacji, w których się działa jako antidotum na ciągłe podporządkowanie się szkole, akceptacji i afirmacji. Źródłami tych potrzeb są odpowiednio: zmęczenie nadmiernym napięciem spowodowanym stałą kontrolą i oceną szkolną.

Udział w poznawaniu ojczystego kraju realizowanego w formie krajoznawstwa i turystyki stwarza ich uczestnikom wiele okazji do zaspokajania **potrzeb kulturalnych**. Dotyczą one: poczucia piękna; poznania; przeżycia przygody; doznania wrażeń estetycznych i zmian; naśladownictwa (uleganie modzie, poddawanie się wymogom otoczenia społecznego); zabawy, rozrywki; zobaczenia miejsc znanych z literatury, środków masowego przekazu; zwiększania zakresu doświadczenia społecznego (poprzez poznanie innych ludzi, ich problemów, nowych instytucji); twórczego działania.

W konkretnych działaniach jako rezultaty aktywności dydaktyczno-wychowawczej prowadzonej w formie zajęć krajoznawczo-turystycznych tworzą się między ich uczestnikami więzi społeczne. Mają one charakter **rzeczowy, osobowy i powinnościowy**. Pierwsze z nich znajdują swój wyraz w ukształtowanych postawach wobec obowiązków i zadań przypadających na najmłodszych uczniów klas szkolnych. Więzy te są wynikiem występowania ich uczestników w różnych rolach społecznych i spełnianych poprzez nich tam funkcjach. Dopełnieniem ich są **więzi osobowe**. Określają one stosunki interpersonalne między uczestnikami edukacji wczesnoszkolnej realizowanej poza ławką szkolną z jednej strony oraz nauczycielami z drugiej. Podstawą tych więzi jest **podmiotowe traktowanie** się, wzajemne zrozumienie, obopólny szacunek i odwzajemniona przyjaźń.¹⁹ Więzy te są wyrazem potrzeb jej uczestników, zgodnych z obowiązującymi normami, zasadami współżycia i współdziałania. Aktywność dydaktyczno-wychowawcza edukacji wczesnoszkolnej realizowanej w ramach aktywności krajoznawczo-turystycznej służy wyrobieniu wśród ich uczestników **dyspozycji instrumentalnych, kierunkowych**.

¹⁹ K. Paćławska: Relacje między uczestnikami procesu edukacyjnego. Wybrane konsekwencje przemian paradygmatu pedagogiki, [W:] M. Jakowicka (red.): Współczesne przemiany edukacji wczesnoszkolnej, Zielona Góra 1995.

5. MIEJSCE ZAJĘĆ KRAJOZNAWCZO-TURYSTYCZNYCH W ZDOBYWANIU, WZBOGACANIU WIEDZY I UMIEJĘTNOŚCI ICH UCZESTNIKÓW

Uczniowie klas najmłodszych zdobywają wiedzę w ramach wielu przedmiotów nauczania. Stanowi to zarzewie atomizacji, mozaikowości, ścisłego przyporządkowania tym przedmiotom nauczania, do których została często włączona sztucznie. Poszufladkowana wiedza często funkcjonuje w świadomości uczniów klas początkowych w postaci autonomicznych wiadomości. Następstwem przyswajania wiedzy, która nie liczy się z jej całościowym charakterem, może być myślenie w kategoriach przedmiotów. Prowadzi ono do wyizolowania sekwencji wiedzy, jej fragmentaryzacji i do tworzenia między nimi barier w ramach poszczególnych przedmiotów nauczania.

Wspomniane niebezpieczeństwa potęgują się wówczas, gdy proces korelacji wewnątrz i między przedmiotami nie jest właściwie realizowany. Dlatego też we współczesnej dydaktyce poszukuje się rozwiązań programowych, organizacyjnych i metodycznych, które przewyciężałyby przedmiotowe rozdrobnienie treści nauczania. Duże możliwości w tym zakresie kryje w sobie krajoznawstwo i turystyka realizowane w ramach wycieczek zwłaszcza tych, które określa się mianem wielopredmiotowych. Przykładowo zwiedzanie muzeów literackich daje okazje dzieciom do ukazania biografii pisarzy, ich rodowodu kulturowego, dorobku i związku z regionem. Pisarze widziani przez pryzmat pamiętek, listów, dokumentów, obrazów i książek zebranych w muzeum prezentują dzieciom w pełni swe osobowości, jako ludzie twórczy, myśliciele, autorytety, wzorce osobowe. Autentyczne listy pisarzy przeczytane w muzeum literackim mogą nie tylko zmienić pogląd dzieci na ich osobowość, ale też być źródłem inspiracji i zainteresowania się całokształtem ich twórczości.

Dobrze przygotowane i metodycznie prowadzone zajęcia krajoznawczo-turystyczne dzięki spostrzeżeniowej i praktycznej konfrontacji z rzeczywistością pomagają ich uczestnikom w przyswajaniu i zrozumieniu określonych treści nauczania, w ich przeżywaniu.²⁰ Są też nowym źródłem wiedzy i czynnikiem jej pogłębiania, sposobem utrwalania przyswojonych wiadomości, sprawdzania słuszności w praktyce i kryterium prawdy, drogą uzyskiwania operatywności wiedzy. Wiedza operatywna uczniów klas początkowych stanowi podstawę kształtowania wartościowych społecznie poglądów, przekonań i postaw i umożliwia im formułowanie i przestrzeganie określonych kryteriów oceny faktów, zjawisk i procesów przyrodniczych, społecznych, technicznych i kulturowych.²¹

²⁰ W. P. Zaczyński: *Uczenie się przez przeżywanie*, Warszawa 1990.

²¹ E. Piotrowski: *Operatywność wiedzy uczniów*, Poznań 1988.

Kształceniu na zajęciach krajoznawczo-turystycznych sprzyja porównywanie rzeczy, zjawisk, procesów i wydarzeń, czyli znajdowanie różnic i podobieństw zachodzących między nimi w otaczającej rzeczywistości. Są to czynności wstępne, konieczne dla wykrycia cech ogólnych w zjawiskach, co wymaga umiejętności abstrahowania. Dzięki nim odrywa się od zjawisk pewne cechy, aby je uogólnić. Abstrahowanie i uogólnienie wymaga umiejętności analizy i syntezy. Dla dokonania tego posługujemy się rozumowaniem. Łączy się z tym umiejętność wnioskowania i przewidywania. Końcowym etapem tych czynności jest sprawdzenie dokonywanych operacji myślowych i dowiedzenie słuszności wysuniętych wniosków i przewidywań.

W procesie dydaktyczno-wychowawczym realizowanym w formie zajęć krajoznawczo-turystycznych powstają takie sytuacje, które powodują wśród ich uczestników emocjonalne przeżycia i budzą żywe zainteresowania. Dzieje się tak dlatego, ponieważ stwarzają one doskonałe warunki do poznawania rzeczy nieznanych i pozwalają na konfrontację zdobytych w szkole wiadomości i umiejętności z otaczającą rzeczywistością. Chodzi w niej najczęściej o utrwalenie zdobytej na lekcjach wiedzy o wycinkach rzeczywistości i dokonanie korekty w powstałych o nich uprzednio wyobrażeniach.

Krajoznawstwo i turystyka spełniając rolę **czynnika integrującego** proces zdobywania wiedzy, stają się istotnymi elementami **kształcenia wielostronnego, interdyscyplinarnego i zintegrowanego**.²²

Oparte o krajoznawstwo i turystykę zdobywanie wiedzy o Ojczyźnie daje wiele okazji do rozwoju różnorodnych zainteresowań i zamiłowań, wdraża dzieci do racjonalnego i kulturalnego organizowania i spędzania wolnego czasu, wiąże naukę z życiem i realizuje postulat wielostronnego nauczania i uczenia się. Podejmowane na zajęciach z dziedziny krajoznawstwa i turystyki działania dydaktyczno-wychowawcze należą do najlepszych sposobów zapoznawania dzieci z krajem ojczystym, jego przeszłością, teraźniejszością planami na przyszłość. W ten sposób przyczyniają się one do skutecznego zwalczania werbalizmu i formalizmu, które stanowią barierę nowoczesnego procesu edukacji wczesnoszkolnej.

Krajoznawstwo i turystyka dostarczają nauczycielom wielu możliwości pracy nad rozwojem zdolności obserwacyjnych dzieci, uczą je dostrzegania w znanych przedmiotach i zjawiskach nowych stron, odkrywania związków między nimi. Dzieje się tak, ponieważ podczas ich praca poznawcza przebiega w nowych dla dzieci sytuacjach, różnych od warunków panujących w klasach szkolnych. Stwarzają one szereg okazji do rozwijania umiejętności, zwiększania zakresu i napięcia uwagi, jej podzielności i przerzutności. Bezpośrednie obserwacje zjawisk wzbudzają u dzieci żywe zainteresowanie otoczeniem, wywierają silne wrażenie, wnoszą do

²² W. Okoń: Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej, Warszawa 1996; J. Pólturzycki: Dydaktyka dla nauczycieli, Toruń 1996.

działalności poznawczej element emocjonalny, sprzyjają świadomemu, trwałemu przyswajaniu wiedzy i jej operatywności. Radość wspólnych przeżyć, niezatarte wrażenia wyniesione z bezpośredniego poznawania rzeczywistości czynią z zajęć krajoznawczo-turystycznych ważny element w wielostronnym rozwoju osobowości uczestników edukacji wczesnoszkolnej. Udział w nich dostarcza okazji ich uczestnikom doskonalenia takich zjawisk psychicznych, jak: wrażenia, spostrzeżenia, uczucia, procesy samodzielnego myślenia i działania, rozwój pamięci i uwagi. Nie następuje to samoczynnie. Warunkiem efektywnego udziału dzieci w poznawaniu własnej Ojczyzny jest ukształtowanie wśród nich wartościowych motywów uczestnictwa w różnych formach krajoznawstwa i turystyki. Najbardziej wartościowe są motywy: perfekcjonistyczne (dotyczące doskonalenia własnej osobowości), ambicjonalne (związane z potrzebą osiągnięcia wysokiego poziomu orientacji o kraju), poznawcze (ukierunkowujące na znawstwo Polski).

Krajoznawstwo i turystyka należą do swoistych form aktywności intelektualnej, emocjonalnej i społecznej uczestników edukacji wczesnoszkolnej. Dlatego też udział w nich ma charakter wielowymiarowy. W aspekcie poznawczym mamy tu do czynienia z odkrywaniem coraz to nowych sytuacji, obiektów, zdarzeń, ludzi, środowisk, krajobrazów, wytworów cywilizacji, zabytków historycznych i osobliwości przyrodniczych. Pobudzona niecodziennymi sytuacjami, ciekawość ich uczestników domaga się wszechstronnego zaspokojenia, porównania z rzeczywistością wyobrażeń i wiadomości, wyniesionych z klas szkolnych.

Jaka jest naprawdę ta Polska? W czym się to przejawia? Kto jest twórcą poznawanego dorobku kulturalnego i gospodarczego? Na te i podobne pytania uczestnicy zajęć krajoznawczo-turystycznych szukają odpowiedzi. Powinni je znaleźć. Kryją one w sobie duże możliwości w rozwijaniu wśród dzieci wiedzy o kraju. Poznawanie ojczystego kraju zwłaszcza w warunkach wycieczek szkolnych sprwadza się do nauczania ich uczestników patrzenia i rozumienia tego, co widzą, pokazywania ojczystej przyrody, jej piękna tak w całości, jak i w szczegółach. Wprawdzie znaczna część uczniów deklamuje o „...*polach malowanych zbożem rozmaitem*”, piękności naszej „*pocziwej brzeziny*”, ale ilu z nich mówi to z przekonania, a ilu z nich przeżyło to wrażenie, ilu odczuwa istotnie potrzebę pragnienia, widzenia, choćby tylko od czasu do czasu „...*tych pagórków leśnych i tych łąk zielonych*”? A przecież niejeden z nich, gdyby odpowiednio nim pokierowano, odczuwałby przyrodę i pokochał ją.

6. ZNACZENIE KRAJOZNAWSTWA I TURYSTYKI W SPOŁECZNO-MORALNYM WYCHOWANIU DZIECI

Podczas zajęć krajoznawczo-turystycznych występują liczne sytuacje wymagające od dzieci doskonalenia indywidualnego i zespołowego działania zorientowanego na stworzenie sobie właściwych warunków pobytu poza domem, szkołą, zdobywania wiedzy. Pojawiają się naturalne okazje wykazania się indywidualnymi

uzdolnieniami, inwencją, twórczością i aktywną postawą wobec otoczenia, pełnienia różnych ról. Sprzyja temu właściwa organizacja różnych form zajęć krajoznawczo-turystycznych, wytworzenie świadomej dyscypliny społecznej z pogodną koleżeńską serdeczną atmosferą w zespołach dziecięcych.

Różne formy aktywności krajoznawczo-turystycznej są dla ich uczestników radosnym przeżyciem w spotkaniu z przyrodą, która przed dziećmi rozciąga piękno ojczystej ziemi, pogłębia miłość do kraju, zachęca do spacerów i wędrowek. Równocześnie stwarzają one nauczycielom duże możliwości integracji dzieci w zespoły zwarte, które mają wspólne radości i troski. Jest to zrozumiałe, skoro pamiętamy, że podczas udziału w zajęciach krajoznawczo-turystycznych nauczyciele mają szereg okazji czynienia spostrzeżeń i obserwacji zachowania się dzieci w naturalnych sytuacjach i reagowania na brak dyscypliny, niewłaściwy stosunek do rówieśników, przyrody i pomników narodowych. Nie mogą oni dopuścić do tego, aby na polanie w lesie, wybranej na naukę, odpoczynek, względnie spożywanie posiłku, połamano gałęzie drzew, zerwano kwiaty, pozostawiono papier, puszkę po konserwach, skorupki, ogryzki. Trzeba wyrabiać szacunek do wytworów rąk i umysłu człowieka, chronić naturalne środowisko przed zniszczeniem.

Ścisłe przestrzeganie realizacji celów procesu dydaktyczno-wychowawczego realizowanego w aspekcie krajoznawstwa i turystyki uczy dzieci punktualności i odpowiedzialności za podjęte zadania oraz podporządkowania swoich spraw wymogom tej formy organizacyjnej edukacji wczesnoszkolnej. Wymaga też nieraz wyrzeczeń, wyrabiając wytrwałość i silną wolę wśród jej uczestników, postawę społeczną wobec rówieśników nacechowaną uprzejmością, życzliwością, chęcią niesienia pomocy, umiejętnością współżycia w zespole, dostosowania się do woli większości. W tych warunkach błędną egoizmy jedynaków, ścierają się też wybujałe indywidualizmy.

Krajoznawstwo i turystyka – dzięki organizowanej na nich działalności samorządowej dzieci – realizują szereg zadań **wychowania społeczno-moralnego**. Należą do nich m.in.: wdrażanie dzieci do przestrzegania norm współżycia społecznego, kształtowania wartościowych cech charakteru i woli, rozwijanie samodyscypliny i samokontroli w postępowaniu, uczuć solidarności, sprawiedliwości i patriotyzmu, przygotowanie do życia w zespołach, poszanowanie tradycji narodowych.

7. ROLA KRAJOZNAWSTWA I TURYSTYKI W PRZEZWYCIĘŻANIU BRAKU WRAŻLIWOŚCI NA PIĘKNO PRZYRODY I SZTUKI

Realizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego na szczeblu propedeutycznym w formie zajęć krajoznawczo-turystycznych stwarza liczne okazje do kształtowania wśród jego uczestników wrażliwości estetycznych jako zdolności warunkującej przeżywanie piękna i potrzeby obcowania z nim. Geniuszem piękna w sensie jego tworzenia, mistrzem niejako absolutnym, jest przyroda. Zatem zwracajmy uwagę dzieciom na: tajemniczość boru i puszczy; potęgę i bezkres morza; majestat

gór; odcienie zieleni; bogactwo barw łąki; piękno zmokniętej pajęczyny rozpiętej na ociekających wodą igłach kosówki; urok małego żuczka wędrującego w dżungli łąkowych traw, względnie kolorowej ważki rozpiętej w wibracji przezroczystych skrzydeł nad potokiem, rzeką lub taflą jeziora; zalaną morzem mgłą dolinę rzeki; falujące łąny zboża; ciszę zżętych pól; słodycz ogrodów wśród malw i słoneczników. Starajmy się w czasie zajęć krajoznawczo-turystycznych ułatwić ich uczestnikom: słuchanie wiosennego wiatru, jak gra na fletach traw oraz śpiewu świerszczy w trawach rozgrzanych słońcem; podziwianie urody sroki żerującej w zagajniku; ocieżającego wdzięku salamandry; wysmukłego żurawia studziennego zanurzającego się do cembrowanego polnymi kamieniami źródła; zaorane-go lśniącą skibą pola.

Ileż wzruszeń i niezapomnianych przeżyć doznajemy poddając się urokowi **Poznania** z jego licznymi kopułami, wieżami kościołów, basztami, wąskimi, cichymi i krętymi uliczkami, wspaniałymi portalami zabytkowych kamienic, resztkami murów obronnych, dumnym wzgórzem Św. Wojciecha, bezcennym miejscem pamiątek drogich sercu każdego Polaka, z katedrą czuwającą nad snem pierwszych władców tej ziemi. Nie tylko **Poznań** fascynuje wrażliwe umysły dzieci. Każda miejscowość ma swe osobliwe uroki. Tkwią one ukryte w środowisku wiejskim. Trzeba je tylko umieć dostrzegać samemu i nauczyć tego swoich podopiecznych, a rozmiłujemy młodzież w rodzinnej miejscowości i ojczystym kraju.

Krajoznawstwo i turystyka nie tylko wpływają na odczucia swoich uczestników. Są one doskonałą szkołą ich wyrażania. Udział w nich staje się nieodzownym warunkiem, aby móc przeżyć rzeczy i zjawiska w naturalnej ich postaci i środowisku. Dla przeżycia dzieła sztuki kontakt z oryginałem jest jednym z podstawowych warunków. Nie zastąpi oryginału najlepsza nawet reprodukcja. Ma ona zresztą do spełnienia inne zadanie. Reprodukcja uczy, a oryginał się przeżywa.²³ Dlatego też oryginał nawet mniejszej wartości jest cenniejszy od reprodukcji arcydzieła. W czasie poznawania architektury w jej naturalnej scenerii widzimy właściwą skalę przedmiotu. Ponadto możemy dowolnie obserwować go, zagłębiać się w detale i ich umiejscowienie w stosunku do całości.

Autentyczne wytwory i zjawiska atakują dzieci w czasie zajęć poza ławką szkolną, dostarczają materiału znacznie bogatszego i pełniejszego w stosunku do tego, który mogą przekazać na lekcjach nauczyciele korzystający z pomocy reprodukcji, przezroczycy i filmów. Na spotęgowany podczas ich odbiór zjawisk wpływa wzrok i słuch, wspomagane dotykiem i powonieniem. Czy można wyobrazić sobie pracownię malarską bez zapachu farby? Już sam ten zapach wprowadza zupełnie inny nastrój, stwarza odmienną atmosferę.

²³ S.Szymański: Wycieczki do zabytków kultury, Warszawa 1990.

8. ZDROWOTNE WALORY WYCHOWANIA DZIECI PRZEZ ICH AKTYWNOŚĆ KRAJOZNAWCZO-TURYSTYCZNĄ

Większość krajów Europy jest coraz bardziej zgodna w dążeniach do dalszej harmonizacji pracy i edukacji dzieci i dorosłych. Akcentuje potrzeby: systematycznego wychowania prozdrowotnego; poprawy stosunków międzyludzkich; prowadzenia racjonalnego sposobu odżywiania się; walki z różnymi odmianami patologii społecznej.²⁴ Podobne tendencje zaczynają dochodzić do głosu w ramach prowadzonych u nas dyskusji dotyczących przemian edukacji w Polsce.²⁵ W rezultacie tego społeczeństwo nasze coraz częściej i wyraźniej zdaje sobie sprawę z faktu, że współczesna cywilizacja narażona jest na liczne zagrożenia zdrowotne. Niepokoi go obraz świata, w którym egzystujemy. Tęsknimy za pełnym i trwałym zdrowiem. Towarzyszy mu świadomość, że bez niego nie osiągnie się w pełni szczęścia.

Udział dzieci w różnych formach aktywności krajoznawczo-turystycznej umożliwia im zdobycie doświadczenia poznawczego, przeżyć estetycznych pozwalających na minimalizację i likwidację znużenia, zmęczenia i przemęczenia spowodowanego nauką szkolną i monotonią codziennie powtarzających się problemów i zadań. W tym się przejawia zdrowotny walor wychowania przez krajoznawstwo i turystykę. Wyraża się on także w tym, że udział w tych formach aktywności umożliwia im uczestnikom poznanie osobliwości przyrody, relaksu i autentycznego odpoczynku fizycznego i psychicznego.

Dlatego na uwagę zasługuje ten nurt edukacji i refleksji o niej, który zaczyna postrzegać ucznia klas najmłodszych jako osobę biopsychologiczno-kulturową ujętą w układzie zmiennych: człowiek–wychowanie–zdrowie. Czyni to pedagogika zdrowia.²⁶ Wymieniona w ostatnim zdaniu tego śródtytułu subdyscyplina pedagogiki akredytowana jest na gruncie kultury (wychowania), natury (zdrowia). Pozwala to na uwolnienie problematyki edukacji zdrowia do pedagogicznego zawężenia i ostrzeżenia jej interdyscyplinarnie z perspektywy globalizmu i uniwersalizmu. Globalizm przejawia się w myśleniu kategoriami kosmicznej całości i jedności. Z kolei uniwersalizm oznacza lansowanie koncepcji osobowości ucznia jako osoby wszechstronnej i holistycznej, w pełnym kontekście środowiska biologicznego i społeczno-kulturowego.²⁷

²⁴ K. Denek: Rola turystyki w przezwyciężaniu patologii społecznej wśród młodzieży, [W:] Z. Płoszyński, T. Wróblewska (red.): *Patologia społeczna wśród dzieci i młodzieży*, Słupsk 1993, t.1.

²⁵ K. Denek: Dylematy edukacji w Polsce i próby ich przezwyciężenia, „Wychowanie Na Co Dzieci” 1997, nr 6; T. Lewowicki: *Przemiany oświaty*, Warszawa 1994.

²⁶ M. Demel: *Kultura fizyczna w aspekcie zdrowia*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1992, nr 3.

²⁷ M. Kapica: W stronę pedagogiki zdrowia, [W:] Z. Jasiński (red.): *Tradycje i perspektywy w edukacji*, Opole 1994; J. A. Malinowski: *Turystyka i krajoznawstwo okresu przelomu a implikacje kulturowo-educacyjne*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 1.

Zdrowie według definicji Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) „to nie tylko brak choroby lub niesprawności, lecz stan dobrego fizycznego, psychicznego i społecznego samopoczucia”.²⁸ Zwraca ona uwagę na fizyczny, psychiczny i społeczny wymiar zdrowia. Pierwszy z nich oznacza sprawność ciała. Środkowy i końcowy odpowiednio spokój duszy oraz moralność i życzliwość. Nie sposób osiągnąć pełni zdrowia tylko w jednym wymiarze. Dopiero wszystkie razem wzięte tworzą harmonijną całość. Zdrowie pojmowane jest jako uniwersalna wartość, która swój wyraz znajduje w sprawności fizycznej oraz zdolności do produktywnego, sensownego i twórczego życia.

Sprawność fizyczna to istotny element osobowości. Stanowi on swoisty wyróżnik społeczny, przejaw kultury i wyraz sposobu bycia. Stwarza ona podstawę dobrego zdrowia i opiera się na nim. Osoba sprawna fizycznie oznacza się: wytrzymałością krażeniowo-oddechową; bystrością umysłu; pozytywnymi relacjami z innymi ludźmi; pożądanym poziomem tłuszczu (co zapewnia szczupłość ciała), siły i gibkości; zdrowym dolnym odcinkiem kręgosłupa.²⁹ Sprawność fizyczna stwarza warunki bycia zdolnym do cieszenia się pełnią życia.

Jakkolwiek sprawność fizyczna jest niezbędnym warunkiem zdrowego stylu życia to jednak nie zapewnia ona jego w sposób samoistny i wystarczający. Konieczne jest wytworzenie afirmatywnej postawy wobec własnego zdrowia i przekazywania tej wartości innym. Jest to zrozumiałe skoro pamiętamy, że stan zdrowia dzieci w naszym kraju pogarsza się. W wiek szkolny wchodzi 68% sześciolatków z mniej lub bardziej trwałymi odchyleniami od normy zdrowotnej.³⁰ Wzrasta procent dzieci zaliczanych do grup dyspenseryjnych.³¹ Wiąże się to nie tylko z ogólnie obniżającym się standardem życia wielu rodzin w Polsce i zmniejszonymi możliwościami budżetu państwa w zakresie profilaktyki i leczenia szeregu chorób, ale także z niewystarczającą oświatą zdrowotną co w konsekwencji powoduje brak świadomości wielu zagrożeń zdrowotnych. Nie da się w ciągu kilku lat zmienić sytuacji ekonomicznej naszego kraju i wyeliminować złe lub niewystarczające żywienie znacznego odsetka dzieci. Można jednak bez dodatkowych kosztów rozpowszechniać wiedzę o zdrowiu, która służy wyrabianiu sprawności fizycznej i sprzyja zdrowiu.³² Szkoła w tym zakresie ma duże możliwości z racji tego, że swym wpływem obejmuje wszystkie dzieci. Ponadto zadania szkoły w zakresie wychowania zdrowotnego wchodzą w zakres pełnionych przez nią funkcji.³³

²⁸ M. Demcl: *Pedagogika zdrowia*, Warszawa 1989; A. Jopkiewicz: *Znaczenie sprawności fizycznej w promowaniu zdrowia dzieci i młodzieży*, [W:] A. Jopkiewicz (red.): *Edukacja i rozwój*, Kielce 1995.

²⁹ W. Osiński, E. Wachowski: *Test sprawności fizycznej dzieci i młodzieży YMCA*, Poznań 1994.

³⁰ M. Demcl: *Kultura fizyczna w aspekcie zdrowia*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1992, nr 3.

³¹ T. Maszczak: *Wychowanie fizyczne i zdrowotne wobec zagrożeń cywilizacyjnych*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1995, nr 2.

³² H. Rylke: *W zgodzie z sobą i uczniem*, Warszawa 1993; B. Woynarowska (red.): *Jak tworzymy szkołę promującą zdrowie*, Warszawa 1995.

³³ S. Badora: *Wychowanie zdrowotne jako jedno z ważniejszych zadań współczesnej szkoły* [W:] A. Jopkiewicz (red.): *Edukacja i rozwój*, Kielce 1995; Z. Żukowska: *Potrzeby i styl życia człowieka wobec zagrożeń cywilizacyjnych jego zdrowia*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1995 nr 3.

Wśród ogólnie dostępnych środków ograniczania wpływu ujemnych bodźców cywilizacji na dzieci czołowe miejsce ze względu na walory zdrowotne przypada krajoznawstwu i turystyce. Szczególnie spacer, wycieczki i biwaki, których trasy wędrówek wiodą do środowisk wartościowych biologicznie (las, woda, słońce, czyste powietrze) zmuszają swych uczestników do ruchu, szczególnie potrzebnego uczniom prowadzącym siedzący tryb życia, dają możliwość przeżywania „*inności i zmienności*”, sytuacji niecodziennych, sprzyjają odprężeniu, zanikaniu stanów nudy i znużenia. Dzięki temu służą one regeneracji i wzmocnieniu sprawności fizycznej i psychicznej oraz zabezpieczeniu zdrowia ich uczestnikom.³⁴

Kiedy spacer, wycieczki i biwaki spełnią swe funkcje zdrowotne w stosunku do ich uczestników? Stanie się to możliwe, gdy ich organizatorzy będą stosować się do zasad postępowania służącego promowaniu i pomnażaniu zdrowia. Oto ich zestaw: wiedza o samym sobie; utrzymanie sił obronnych w stałej gotowości; nienadużywanie leków; utrzymywanie wszechstronnej aktywności fizycznej; prawidłowe odżywianie się; hartowanie się; rozwijanie umiejętności walki ze stresem; wyeliminowanie nałogów; życzliwość dla innych; zachowanie postawy copingowej.³⁵

9. UWAGI KOŃCOWE

Krajoznawstwo i turystyka mogą stać się istotnymi elementami edukacji uczniów klas początkowych. Edukacja wczesnoszkolna może nie tylko czerpać z arsenału form, metod i środków zawartych w krajoznawstwie i turystyce lecz także przygotowywać do nich.

Czy tak się stanie? Zależy to od innowacyjnych dyrektorów szkół, świątłych nauczycieli, uczniów, ich rodziców, władz samorządowych i oświatowych.

³⁴ K. Denck: Krajoznawstwo i turystyka dzieci i młodzieży w aspekcie zdrowia, „Hejnał Oświatowy” 1996, nr 2.

³⁵ Z. Cendrowski: Dekalog zdrowego stylu życia, Warszawa 1993; Z. Cendrowski: O sztuce wypoczynku, „Lider” 1995, nr 7-8.